

CORNEL TATAI-BALTĂ

Gravorii
în lemn de la Blaj
(1750-1830)

Ediția a II-a, revizuită și adăugită

EDITURA MEGA • CLUJ-NAPOCA • 2023

© CORNEL TATAI-BALTĂ

COPERTA 1:

Petru Popovici Râm[niceanul] Tip[ograf], 1780,
Închinarea păstorilor (Nașterea lui Isus), Minologhion, Blaj, 1781

COPERTA 4:

S[andul] T[ipograf], **Evangelistul Marcu**, Evanghelie, Blaj, 1765

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TATAI-BALTĂ, CORNEL

Gravorii în lemn de la Blaj : (1750-1830) / Cornel Tatai-Baltă. -

Cluj-Napoca : Mega, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-020-602-6

76

Prelucrare foto: ing. Aurel Ionescu, Anca Elisabeta Tatay

Tehnoredactare: Ioan Dorel Radu

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Cuprins

ARGUMENT	9
I. ARTA XILOGRAVURII. CÂTEVA PUNCTE DE REPER	12
II. ISTORIOGRAFIA XILOGRAVURII ROMÂNEȘTI VECHI	20
III. XILOGRAVURA ROMÂNEASCĂ (SEC. XVI–XIX). EVOLUȚIE, INFLUENȚE, INTERFERENȚE	38
IV. CONDIȚIILE ISTORICE ÎN CARE SE ÎNFIINȚEAZĂ TIPOGRAFIA DE LA BLAJ	64
V. GRAVORII ÎN LEMN DE LA BLAJ (1750-1830)	72
1. GRAVORUL VLAICU	72
2. GRAVORUL IOANIȚIU ENDRÉDI	87
3. GRAVORUL SANDUL TIPOGRAF	103
4. GRAVORUL PETRU PAPAVIDI TIPOGRAF RÂMNICIAN	115
5. GRAVORUL DIMITRIE FINTA	152
6. GRAVORI ȘI GRAVURI ÎN DISCUȚIE	156
7. FRONTISPICII, VINIETE ȘI INIȚIALE ORNAMENTATE	171
VI. CONCLUZII	176
CATALOGUL GRAVURILOR ÎN LEMN DE LA BLAJ	185
VLAICU	185
IOANIȚIU ENDRÉDI	186
SANDUL TIPOGRAF	187
PETRU PAPAVIDI TIPOGRAF RÂMNICIAN	188
XILOGRAVURI ATRIBUITE LUI PETRU PAPAVIDI	194
DIMITRIE FINTA	195
GRAVORI ȘI GRAVURI ÎN DISCUȚIE	196

LISTA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI TIPĂRITE LA BLAJ (1750–1830)	198
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ	206
BIBLIOGRAFIE CU REFERIRE LA XILOGRAVURA ROMÂNEASCĂ (SEC. XVI–XIX)	226
WOOD ENGRAVERS IN BLAJ (1750–1830) ABSTRACT	240
REPRODUCERI	248
VLAICU	249
IOANIȚIU ENDRÉDI	255
SANDUL TIPOGRAF	260
PETRU PPAVICI TIPOGRAF RÂMNICEAN	267
XILOGRAVURI ATRIBUITE LUI PETRU PPAVICI	292
DIMITRIE FINTA	304
GRAVORI ȘI GRAVURI ÎN DISCUȚIE	305
VARIA	317
FRONTISPICII ȘI VINIETE	324
INIȚIALE	340
ANALOGII	343

I. ARTA XILOGRAVURII. CÂTEVA PUNCTE DE REPER

Xilogravura are o tradiție foarte veche, fiind întâlnită, încă din a doua jumătate a mileniului 1, ca o tehnică de multiplicare grafică în Orientul îndepărtat². Dar, într-un scop diferit, procedeul era folosit în anumite țări ale lumii cu mult timp înainte, servind la imprimarea decorativă a țesăturilor, a ceramicii și a cărămidizilor ornamentate cu diverse motive.

Gravura în lemn sau xilogravura („xylon” în limba greacă înseamnă „lemn”) se realizează prin imprimarea pe hârtie a unui desen incizat în relief pe o placă de lemn (clișeu).

Desenul este incizat pe placa de lemn (de păr, măr, tei, paltin, buxus etc.) tăiată, fie longitudinal, fie transversal³, cu ajutorul unor cuțitașe și dălțițe speciale. Placa gravată, având desenul inversat, este acoperită cu cerneală neagră, apoi se aplică pe o foaie de hârtie. Porțiunile reliefate se imprimă pe hârtie, redând liniile și umbrele negre, iar cele adâncite lasă hârtia intactă, reprezentând petele albe. Gravorul trebuie să cunoască bine tehnica inciziilor, deoarece corecturi nu se pot face decât prin înlocuirea fragmentului de lemn respectiv, care urmează a fi gravat din nou.

² Foarte importantă este realizarea în China a *Sutrei de diamant*, cea mai veche carte din lume imprimată după tehnica tabelară. Poartă data de 11 mai 868 și este împodobită cu un frontispiciu gravat în lemn (British Museum). Vezi Albert Flocon, *Universul cărților*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 72; Andrei Gonțarov, *Arta graficii*, București, Editura Meridiane, 1963, p. 16, 17.

³ Gravura în lemn vertical constituie o inovație a secolului al XVIII-lea, fiind practică pentru prima dată de gravorul englez Thomas Bewick (1753–1828). Urmând direcția fibrei, execuția este mai ușoară și se obțin variate nuanțe. Vezi Andrei Gonțarov, *Arta graficii*, p. 38; Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 360.

Gravura în lemn se mai numește și gravură înaltă, deoarece contururile și umbrele sunt în relief, spre deosebire de gravura în metal, în care desenul este adâncit cu dălțița sau corodat cu acizi pe o placă metalică (de aramă, zinc, fier, oțel).

La gravura în metal liniile dobândesc o finețe extremă, iar nuanțările sunt rafinate. În xilogravură direcționarea fibrelor de lemn constituie adesea un impediment în acest sens. Gravura în metal se poate trage în tiraje sporite, metalul fiind mai rezistent decât lemnul, dar necesită un mare volum de muncă și este mai costisitoare. Aceasta începe să fie practică în Germania, Olanda, Italia, pe la mijlocul secolului al XV-lea⁴.

Aspectul sintetic, decorativ al imaginii conferă, în schimb, xilogravurii un farmec inegalabil în contextul artei grafice.

În Europa, xilogravura apare în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Un clișeu numit „le bois Protat”, după numele descoperitorului său, datează din jurul anului 1370. Pe avers este gravat un fragment din scena **Răstignirii**, pe revers este reprezentată **Bunavestire**⁵.

În primele decenii ale secolului al XV-lea, tehnica xilogravurii este larg răspândită în Germania, Țările de Jos, Franța, Italia, unde se imprimau imagini sacrale pe foi volante și cărți de joc („tarocchi”)⁶.

Multiplicarea xilogravurii, costul scăzut, precum și dimensiunile reduse, fac posibilă difuzarea sa la mari distanțe și în cele mai largi păături sociale.

Stilul laconic, precis și simplu, accesibilitatea viziunii erau de asemenea pe gustul publicului urban și rural. La început desenul era primitiv, linia colțuroasă și greoaie, circumscriind forme plate detașate uneori pe fonduri ornamentale. Figurile se impun prin atitudinea meditativă, liniș-

⁴ Despre gravura în lemn și în metal, cu diversele lor procedee vezi Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Leipzig, Karl Robert Langewiesche / Verlag Königstein i. Taunus, 1925, p. 3; Gheorghe Racoveanu, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamțul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1940, p. 9-10; Virgil Molin, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVIII, nr. 7-8, 1960, p. 687-691; Andrei Gonciarov, *Arta graficii*, p. 18-42; Albert Flocon, *Universul cărților*. Acesta consacră nu puține pagini respectivelor aspecte.

⁵ Virgil Molin, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, p. 687; Virgil Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 496.

⁶ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 127, 128.

tită, uneori grațioasă. Se încearcă o redare timidă a umbrei prin hașuri alcătuite din linii paralele și adesea xilogravurile sunt colorate manual.

De prin anii '30 ai secolului al XV-lea, xilogravura se răspândește și prin intermediul așa numitelor „Blockbücher” (cărți tabelare), apărute în Țările de Jos și în Germania⁷. Raportată la text, ponderea ilustrației era de obicei precumpănitoare. Textul unei pagini întregi era gravat cu litere fixe pe o singură placă. Se imprima doar pe o singură parte a foii și câte două exemplare se lipeau pe verso pentru a forma o filă de carte. Majoritatea acestor cărți cu xilogravuri aveau un conținut religios, ca de pildă *Biblia pauperum* (*Biblia săracilor*), Olanda, 1430.

Invenția tiparului cu litere mobile – aproximativ pe la 1440 – pe care Europa o datorează lui Johannes Gutenberg, a însemnat un mare pas înainte în afirmarea culturii universale, implicând consecințe complexe.

Vestita *Biblie latină, Vulgata*, cu 42 de rânduri pe o pagină, tipărită de Johannes Gutenberg împreună cu Johannes Fust și Peter Schöffer la Mainz între anii 1450–1456⁸, nu conține ornamente și ilustrații xilogravate⁹. Aceeași carență se constată și la cărțile editate în anii următori. Totuși, dezvoltarea tiparului dă un impuls fără precedent artei xilogravurii.

Cartea tipărită cu litere mobile întâmpină la început unele rezerve, bibliofilii preferând încă manuscrisele sub formă de codex, împodobite cu miniaturi armonios colorate, deci mai atrăgătoare. Este explicabilă, ca atare, stăruința tipografilor de a scoate de sub teascuri cărți cât mai frumoase, care să aibă căutare. În acest scop se recurge la ilustrația prin xilogravură, care, de altfel, se afla într-un proces lent, dar neîntrerupt, de perfecționare.

Inserate în text sau așezate în plină pagină, xilogravurile reprezentau cadre de foi de titlu, ilustrații, frontispicii, viniete, inițiale și alte ornamente.

În 1461, la Bamberg, Albrecht Pfister tipărește cu litere mobile cea dintâi carte ilustrată cu xilogravuri, intitulată: *Edelstein* (*Piatra prețioasă*), de Ulrich Boner, o culegere de fabule în versuri, scrisă la 1330. Această

⁷ Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 5; Virgil Molin, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, p. 685, 686; Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 131–134 (*Cărțile tabelare*).

⁸ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 139, 141.

⁹ Dar ulterior au fost vândute exemplare miniaturate. Virgil Molin, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, p. 684, 685, 687.

frumoasă carte conține 103 ilustrații, expresiv conturate, ce urmau a fi colorate manual¹⁰.

De prin anii '70 ai secolului al XV-lea, asistăm la multiplicarea crescândă a cărților ilustrate, religioase sau profane. Presele din Augsburg, Ulm, Lübeck, Mainz, Nürnberg, Strasbourg, Basel, Veneția, Paris, Lyon tipăresc cărți tot mai bogat decorate cu xilogravuri ce tind să promoveze un stil artistic. Menționăm doar câteva exemple din numărul imens al acestora:

Legenda aurea de Iacobus de Voragine, tipărită în două volume de Günther Zainer, la Augsburg în 1471-1472, conținând 131 de xilogravuri¹¹.

Buch der alten Weisen (Cartea bătrânilor înțelepți), Ulm, 1483, o antologie de fabule hinduse, cuprinzând imagini cu un caracter naiv-umoristic, ce reprezintă figuri umane și zoomorfe¹².

Calendarul de la Augsburg, 1487, decorat cu xilogravuri ce înfățișează muncile agricole din cele douăsprezece luni ale anului, constelațiile, planetele și cele patru temperamente umane¹³.

Totentanz (Dansul macabru), Lübeck, 1489, remarcabil pentru scenele pitorești în care se confruntă reprezentanții diferitelor clase și categorii sociale cu moartea¹⁴.

Die Weltchronik (Cronica lumii), scrisă de medicul Hartmann Schedel și apărută în officina tipografică a lui Anton Koberger la Nürnberg, 1493, stârnește un viu interes. Cartea conține peste 1800 de xilogravuri trase după 645 de plăci de lemn gravate. În consecință, o parte din ele se repetă de mai multe ori. Creatorii imaginilor, Michael Wolgemut și Wilhelm Pleydenwurff, sunt citați la sfârșitul cărții. Interesante sunt scenele din Vechiul Testament și portretele, dar îndeosebi panoramele din diferite țări, unele inspirate din realitate, altele fiind compuse din imaginație, prin asociații mai mult sau mai puțin arbitrare¹⁵.

¹⁰ Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 5; Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 154.

¹¹ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 162.

¹² Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 5, 139.

¹³ Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 5, 139.

¹⁴ Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 6, 139.

¹⁵ Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 6, 140; Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 159; Elisabeth Rücker, *Die Schedelsche Weltchronik*, München, Prestel, 1973.

Sunt și imagini care se referă la țările române, mai mult sau mai puțin fanteziste¹⁶.

Biblia ilustrată, tipărită de Steffen Arndes la Lübeck, în 1493, s-a bucurat de un binemeritat succes, xilogravurile sale situându-se printre capodoperele genului de la sfârșitul secolului¹⁷.

Biblia tradusă în limba germană de Martin Luther a apărut, în deceniile 3–5 ale secolului al XVI-lea, în sute de ediții complete sau parțiale, fiind ilustrată de celebrul pictor și gravor Lucas Cranach cel Bătrân, prieten apropiat al reformatorului¹⁸.

La Mer des hystoires tipărită în două volume de Pierre Le Rouge, la Paris, în 1488–89, cu pagini fastuos încadrate și cu ilustrații abundente în personaje, este una dintre cele mai izbutite realizări ale imprimeriei pariziene din faza sa incipientă¹⁹.

Hypnerotomachia Poliphili (Visul lui Polifil), de Francesco Colonna, imprimată de ilustrul Aldo Manuzio la Veneția în 1499 și împodobită cu 170 ilustrații executate într-un stil strict liniar, este de o rară frumusețe. Ilustrațiile reprezintă opere de artă, de arhitectură, triumfuri fanteziste²⁰.

Către sfârșitul secolului al XV-lea, xilogravura înregistrează remarcabile succese, bucurându-se în veacul următor de un real prestigiu artistic. Liniile devin mlădioase și fine, iar inciziile sigure, în timp ce se acordă un interes crescând efectelor de volum și spațiu. De la hașurarea cu linii paralele se trece la cea cu linii intersectate, realizându-se vioaie contraste de umbră-lumină. Datorită acestui procedeu, policromarea manuală a xilogravurilor își pierde sensul. În vederea intensificării plasticității formelor se recurge, uneori, la folosirea succesivă a două, trei plăci incizate pentru realizarea unei planșe, ton pe ton, accentuată cu alburi, cunoscută sub denumirea de gravură în camaieu. S-a experimentat și xilogravura policromă, dar fără rezultate satisfăcătoare.

¹⁶ Anda-Lucia Spănu, *Despre surse iconografice utilizate eronat: cazul „Liber Chronicarum”*, în *Historia urbana*, tomul XII, 2004/1–2, p. 23–29.

¹⁷ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 168.

¹⁸ Virgil Molin, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, p. 694; Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 269.

¹⁹ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 191.

²⁰ Albert Flocon, *Universul cărților*, p. 179, 180.